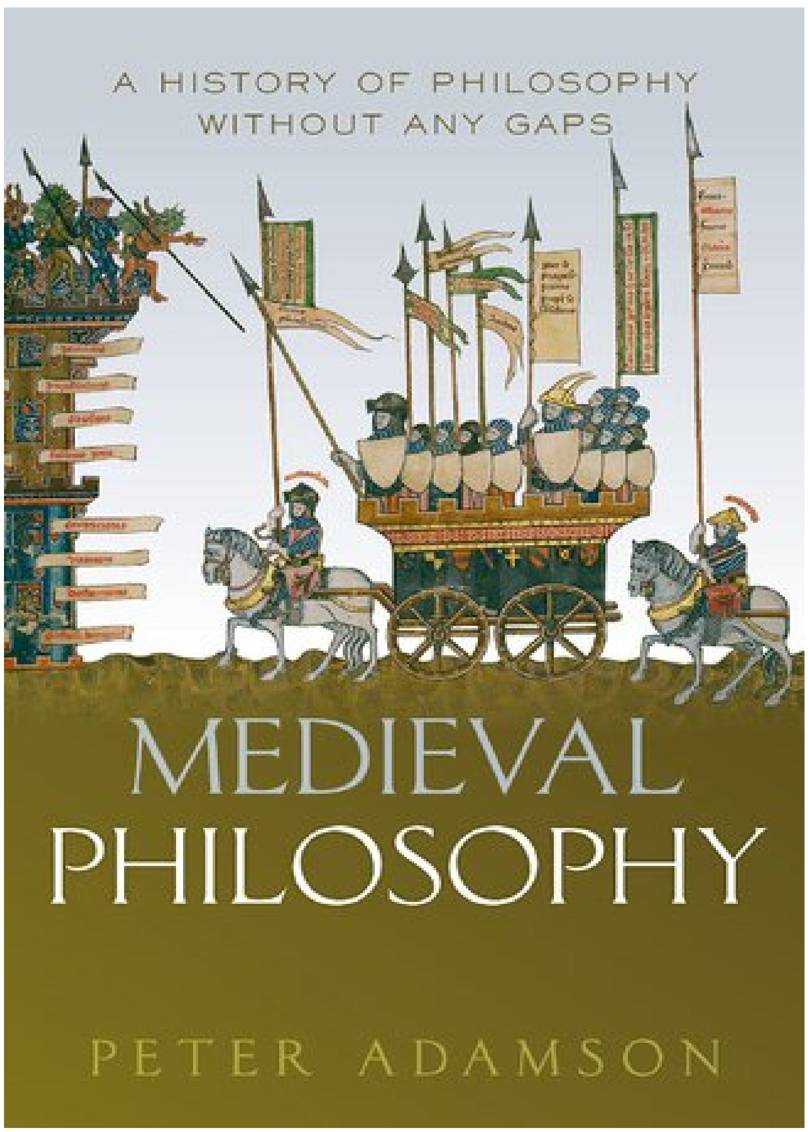

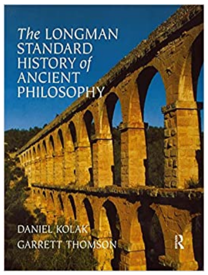
A HISTORY OF PHILOSOPHY
WITHOUT ANY GAPS
MEDIEVAL
PHILOSOPHY
PETER ADAMSON

Al-R■z■ Peter Adamson

https://ebookmass.com/product/al-razi-peter-adamson/

The Longman Standard History of Ancient Philosophy

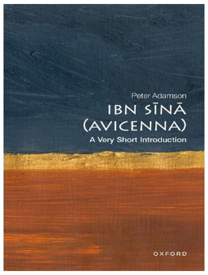

https://ebookmass.com/product/the-longman-standard-history-of-ancient-philosophy/

The Philosophy of Rhythm: Aesthetics, Music, Poetics Peter Cheyne

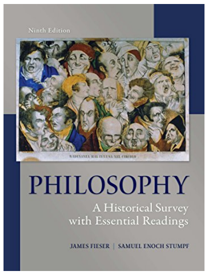
https://ebookmass.com/product/the-philosophy-of-rhythm-aesthetics-music-poetics-peter-cheyne/

Ibn Sina. A Very Short Introduction Peter Adamson

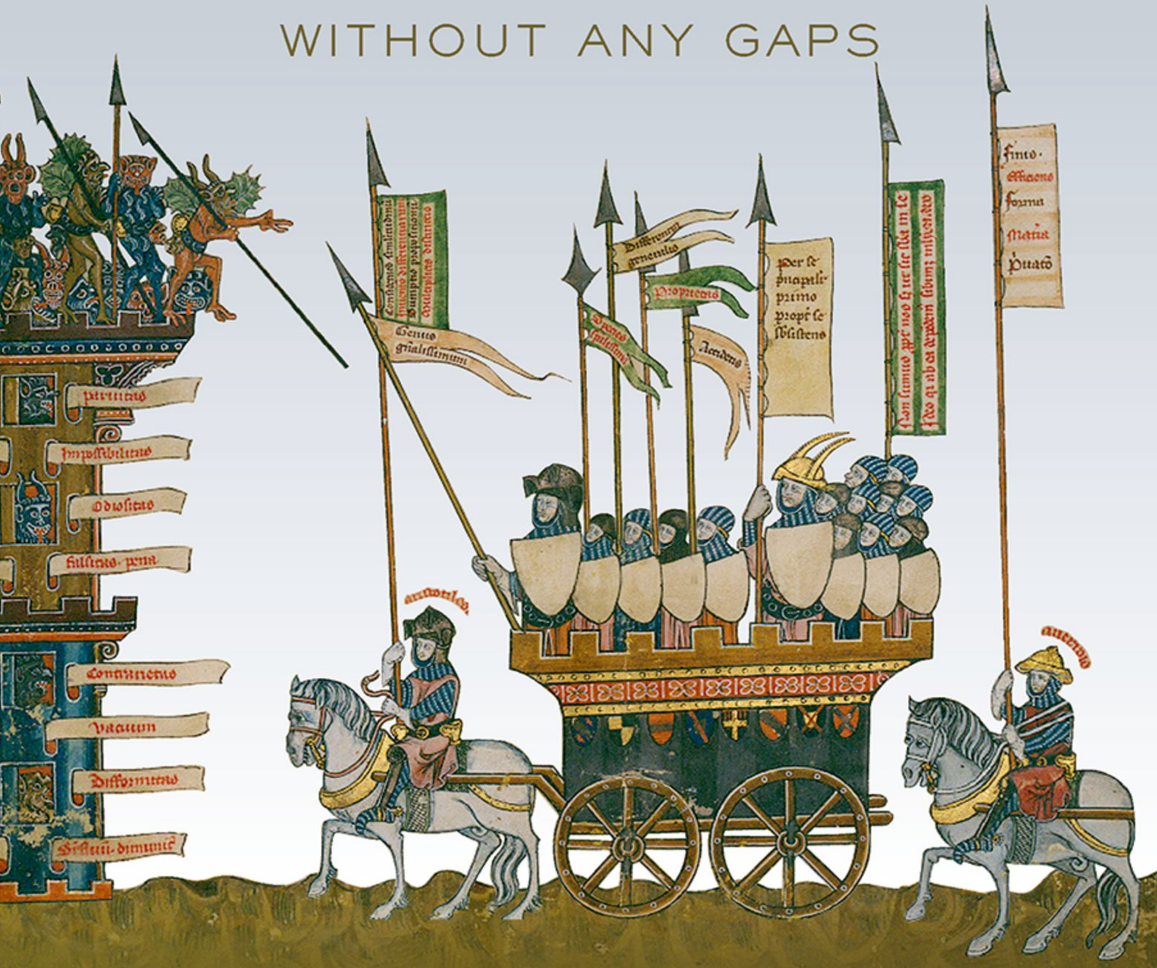
https://ebookmass.com/product/ibn-sina-a-very-short-introduction-peter-adamson/

Philosophy: History and Readings: Philosophy: A Historical Survey with Essential Readings 9th Edition, (Ebook PDF)

https://ebookmass.com/product/philosophy-history-and-readings-philosophy-a-historical-survey-with-essential-readings-9th-edition-ebook-pdf/

A HISTORY OF PHILOSOPHY WITHOUT ANY GAPS

MEDIEVAL PHILOSOPHY

PETER ADAMSON

MEDIEVAL PHILOSOPHY

PETER ADAMSON

MEDIEVAL PHILOSOPHY

a history of philosophy without any gaps

volume 4

OXFORD
UNIVERSITY PRESS

OXFORD
UNIVERSITY PRESS

Great Clarendon Street, Oxford, OX2 6DP,
United Kingdom

Oxford University Press is a department of the University of Oxford.
It furthers the University's objective of excellence in research, scholarship,
and education by publishing worldwide. Oxford is a registered trade mark of
Oxford University Press in the UK and in certain other countries

First Edition published in 2019
Impression: 1

Published in the United States of America by Oxford University Press
198 Madison Avenue, New York, NY 10016, United States of America

British Library Cataloguing in Publication Data
Data available

Library of Congress Control Number: 2019947222

ISBN 978–0–19–884240–8

Printed and bound in Great Britain by
Clays Ltd, Elcograf S.p.A.

For my father, David Adamson

CONTENTS

Part II. The Thirteenth Century

Part III. The Fourteenth Century

PREFACE

There is, as it turns out, quite a lot of medieval philosophy. It's a huge territory to explore, even if you are not dealing with philosophy in the Islamic world or Byzantium (respectively covered in the previous and next installments of this book series). Just compare this book to earlier offerings in the series: *Classical Philosophy* included a mere forty-three chapters and *Philosophy in the Hellenistic and Roman Worlds* fifty-three chapters. That's fewer than a hundred chapters to cover about a millennium of philosophy in total, whereas in this volume telling the story of medieval thought will take seventy-eight chapters for only half a millennium, from the ninth to the fourteenth centuries. And this despite the fact that there isn't much to say about the tenth and eleventh centuries, the so called "Dark Ages"—even if there is somewhat more to say than you might think. The profusion of material may come as a surprise, given that most non-specialists would be hard pressed to name more than a handful of medieval philosophers.

But it makes historical sense. As we get closer to the present, there is simply more in the way of surviving text; from the medieval age we even have manuscripts in the original handwriting of some of the main protagonists. Furthermore, this period saw the rise of institutions that produced a staggering amount of philosophical writing, especially for use in classroom contexts. Consider that a document providing information on the members of the University of Paris just in the year 1329–30 records about two thousand individuals.[1] And these are people whose names we know! The number of extant works by unidentified authors is so large that you could produce a creditable history of medieval scholasticism by discussing nothing but anonymous manuscripts (a "history of philosophy without any names," if you will). To make matters yet more daunting, in this book we are frequently going to go beyond the world of the schoolmen. We will be discussing the philosophical contributions of men who were not masters at the schools and universities, and of thinkers who weren't men at all. Indeed one of the most exciting features of medieval thought, one particularly highlighted in this book, is the survival of numerous works by women. This makes for another contrast with the ancient world, whose women philosophers speak to us only through the intermediary of male authors.

In Chapter 1 below I set out the chronological range of medieval philosophy and begin to make a case for the broad approach I have taken to the subject, which includes topics like mysticism and natural science. So there is no need to do that here. Instead I would just like to give some brief advice about how to read the book. Ideally, you should start at the beginning and go through to the end without skipping anything (this is after all how I wrote it). Hopefully that will give you an impression of the different epochs of medieval philosophy and its evolution from one period to the next. It may be, though, that you are more interested in some philosophical topics than others, in which case you may be frustrated by the chronological rather than thematic arrangement of the material. Here, then, are a few thematic threads that could be followed through the book by reading it with gaps.

We may as well start with God. It's worth emphasizing already now that, contrary to popular belief, medieval philosophy is about much more than just theology. Many of the chapters that follow have nothing to say about religion at all. But if you are primarily coming to this material with an interest in the philosophy of religion, you might want to focus on those chapters dealing with proofs of God's existence and manner of being (Chapters 4, 8, 25, 35, 36, 48, 68), His power and knowledge in relation to human freedom (Chapters 3, 6, 7, 49, 61, 76), the possibility of rationally grasping or speaking of God (Chapters 4, 12, 29, 36, 42, 68, 69, 71, 75), or specifically Christian doctrines like the Trinity, Eucharist, and Incarnation (Chapters 13, 14, 47, 74, 76, 77). Another important topic here is the Christian value of asceticism and voluntary poverty (start with Chapter 31, but it comes up a lot, especially in discussing Franciscan thinkers, as in Chapters 29, 30, and 57). If you're inclined to think that a belief in an immaterial, immortal soul is another distinctively Christian belief, then you're actually wrong about that: it was espoused already in antiquity by most pagan thinkers. Still, you can read here about how immaterial souls and angels were conceived in Latin Christendom (Chapters 24, 33, 34, 37, 41, 53, 69, 70). To find out about what happens to the soul after death, you're best off asking Dante (Chapter 54).

If you're interested in everything I've just mentioned, go straight to Henry of Ghent (Chapter 46), because he was too.

If your interest in matters psychological runs more towards knowledge and the mind, then you may want to look at the epistemological debate between upholders of representationalism and knowledge as direct relation (Chapters 28 and 30), the illuminationist theory of epistemology (Chapters 27, 29), or suggestions of outright skepticism (Chapter 66). There is also the will, a faculty whose operation will frequently occupy our attention in this book (for instance in Chapters 3, 11, 19, 30, 46, 49, 53, 57, 61).

A medieval scholastic would at this point complain that you are going about things in the wrong order. You should really start with logic and the philosophy of language (Chapters 2, 5, 22, 33, 44, 59, 62, 65) and, once you have the basics under your belt, tackle the most prominent topic discussed under that heading, the problem of universals (Chapters 9, 10, 51, 58, 60, 65, 77). Or if philosophy of language leaves you cold and you prefer language that is more aesthetically pleasing, have a look at the chapters on literary medieval figures (Chapters 15, 32, 45, 54, 72, 78).

Once you've studied logic, you're ready for the mathematical disciplines of the quadrivium and for natural philosophy, which became increasingly mathematical in its approach as the Middle Ages developed (Chapters 15, 23, 27, 28, 34, 43, 53, 64, 77). If that's still not practical enough for you, try the branches of practical philosophy itself, namely ethics (Chapters 11, 19, 26, 38, 46, 50, 72) and political philosophy (Chapters 17, 40, 55, 56, 57, 75, 76). Also relevant here are parts of the book dealing with medieval theories of law and economics (Chapters 18, 39, 67), and attitudes towards women (especially Chapter 73 but see also the various chapters on women authors). Finally, if you are especially interested in the historical framework within which all these themes were explored, then you're probably the sort of person who'd be inclined to read the book from front to back anyway, so go with that instinct. But if you're pressed for time, broader historical developments are emphasized especially in Chapters 1, 2, 5, 18, 20, 21, 41, 52, 55, and 77.

Whether you read the book selectively or straight through, I would consider my mission as an author accomplished if it leaves you unsatisfied. My fondest hope is that you'll be struck, even if only occasionally, by the thought that medieval philosophers had some extraordinarily interesting ideas and that you would like to follow up on what you've read here by turning to the original sources. Happily, almost all the figures covered here are at least partially available in English translation. The notes to the chapters will give you references to many such translations. For anthologies of primary texts and for secondary literature, you can start by consulting the "Further Reading" section at the back of the book. Finally, I would point you towards the History of Philosophy podcast series. It included not only most of the material that became the basis of this book, but also numerous interviews with experts on a wide range of topics in medieval thought, all of it free to listen via that modern equivalent of the Averroist collective mind we call the Internet, at www.historyofphilosophy.net.

ACKNOWLEDGMENTS

One of the most gratifying things about working on this book series has been the extraordinary generosity of colleagues around the world who have shared their expertise with me. From early on I was given valuable advice about what to cover in the book and on drafts of individual chapters; also, many of these scholars agreed to be interviewed for the podcast version. I would here like to record my gratitude to the academic experts who appeared as guests on the series: Andrew Arlig, Rachel Barney, Susan Brower-Toland, Charles Burnett, Therese Cory, Richard Cross, Isabel Davis, Catarina Dutilh Novaes, Kent Emery, Russ Friedman, Stephen Gersh, Monica Green, Caroline Humfress, Mark Kalderon, Peter King, Jill Kraye, Scott MacDonald, John Marenbon, Robert Pasnau, Dominik Perler, Martin Pickavé, Giorgio Pini, Tom Pink, Christof Rapp, Andreas Speer, Eileen Sweeney, Juhana Toivanen, Sara Uckelman, and Jack Zupko, as well as fellow podcasters Sharyn Eastaugh, Jamie Jeffers, and Robin Pearson. Pretty well all of them also gave me advice that was helpful in writing the book. I am particularly grateful to Catarina Dutilh Novaes, Danielle Layne, Dominik Perler, and Giorgio Pini for general discussion of how to approach the medieval period, and to Martin Pickavé and Christina Van Dyke for invaluable comments on the entire manuscript, and for further discussion. Further advice on particular topics is acknowledged in the notes to the relevant chapters. Any mistakes or infelicities that remain are, of course, to be blamed not on these many helpful scholars but on God's providential plan for the universe.

Looking further back, I should mention the teachers who got me interested in medieval philosophy in the first place and gave me my first training in this field. They are too many to list in full but I should at least name David Burrell, Cristina D'Ancona, Stephen Gersh, Mark Jordan, John Kleiner, Michael Loux, Ralph McInerny, and Richard Taylor. More recently, I have benefited from continued collaboration with members of the King's College London Philosophy Department and from the support of my colleagues at the Ludwig Maximilian University in Munich, especially Matteo Di Giovanni, Eleni Gaitanu, Rotraud Hansberger, Oliver Primavesi, and Christof Rapp.

In producing the podcast I was ably assisted by Hanif Amin Beidokhti, Andreas Lammer, Julian Rimmer, and Bethany Somma. For the production of the book, I would like to acknowledge Fedor Benevich for his work on the index and Peter Momtchiloff for his unstinting support of the whole book series.

Finally and as always, more than thanks are due to my family: to my wife Ursula, my daughters Sophia, Johanna, my brother Glenn, and my parents Joyce and David. The book is dedicated to my father, who will especially appreciate the frequent mention of bishops.

DATES

All dates given here are AD. For dates of authors, use has been made of the biographical appendix in vol. 2 of R. Pasnau (ed.), *The Cambridge History of Medieval Philosophy*, 2 vols (Cambridge: 2010), among numerous other sources.

Philosophers and other authors		*Selected historical events*	
Augustine	d. 430		
Boethius	d. 524/5		
Gregory the Great	d. 604	Christian missionaries arrive in Britain	597
Isidore of Seville	d. 636	Synod of Whitby	664
		Muslim conquest of Spain	711
Bede	d. 735	Battle of Tours	732
Fredegisus	fl. 800–30	Viking raids begin in England	787
Alcuin	d. 804	Charlemagne crowned emperor	800
		Death of Charlemagne	814
Hrbanus Maurus	d. 856	Muslim invasion of Sicily	827
Gottschalk	d. 668		
John Scotus Eriugena	d. after 870	Death of Charles the Bald	875
Hincmar of Rheims	d. 882	Death of Alfred the Great	899
		Founding of Abbey of Cluny	910
Gerbert of Aurillac (Pope Sylvester II)	d. 1003	Death of Otto I of Germany	973
Abbo of Fleury	d. 1004		
Notker Labeo	d. 1022	Battle of Hastings	1066
Peter Damian	d. 1072	Submission of Henry IV to Pope at Canossa	1077
Berengar of Tours	d. ca. 1088	Toledo taken by Christian forces	1085
Lanfranc of Bec	d. 1089	*Domesday Book* compiled	1086
Constantine the African	d. before 1098/9	Death of William the Conqueror	1087

Manegold of Lautenbach	d. after 1103	First Crusade launched	1095
Anselm of Canterbury	d. 1109		
Ivo of Chartres	d. 1115		
Roscelin of Compiègne	d. after 1120		
William of Champeaux	d. 1122	Concordat of Worms	1122
Bernard of Chartres	d. 1124/6		
Hugh of St. Victor	d. 1141		
Peter Abelard	d. 1142		
Gilbert of Poitiers	d. 1142		
Gratian	fl. 1140s		
James of Venice	d. after 1147	Second Crusade launched	1147
Adelard of Bath	d. ca. 1152		
Bernard of Clairvaux	d. 1153		
William of Conches	d. after 1154		
Thierry of Chartres	d. after 1156	Charter of University of Bologna	1158
Bernard Silvestris	d. ca. 1160		
Peter Lombard	d. 1160		
Heloise	d. 1164		
Richard of St. Victor	d. 1173	Murder of Thomas Becket	1170
Hildegard of Bingen	d. 1179		
Dominicus Gundisalvi (Gundissalinus)	fl. 1162–90		
John of Salisbury	d. 1180		
Clarembald of Arras	d. ca. 1187	Capture of Jerusalem by Saladin	1187
Gerard of Cremona	d. 1187	Third Crusade launched	1189
		Death of Frederick Barbarossa	1190
Alan of Lille	d. 1202/3	Charter for university at Paris	1200
		Death of Eleanor of Aquitaine	1204
		Fourth Crusade sacks Constantinople	1204
		Crusade begins against Cathars	1209
		Founding of university at Cambridge	1209
		Church approval of Franciscan order	1210
		Charter for university at Oxford	1214
		Fourth Lateran Council	1215
		Magna Carta	1215

		Restrictions on teaching of Aristotle at Paris	1215
		Church approval of Dominican order	1215
		Foundation of university at Padua	1222
Michael Scot	d. ca. 1236	Mongol invasion of Russia	1237
William of Moerbeke	d. 1286		
William of Auxerre	d. 1231		
Philip the Chancellor	d. 1236		
Hadewijch of Brabant	fl. early–mid-13th c.		
Alexander of Hales	d. 1245	Foundation of university at Rome	1245
John Blund	d. 1248	Foundation of Dominican *studium* at Cologne	1248
William of Auvergne	d. 1249		
Lambert of Auxerre	fl. 1250s	Death of Emperor Frederick II	1250
Robert Grosseteste	d. 1253		
Clare of Assisi	d. 1253		
Richard Rufus	d. after 1259	Recapture of Constantinople by Greek Christians	1261
William of Sherwood	d. 1271	Condemnations at Paris	1270, 1277
Bonaventure	d. 1274		
Thomas Aquinas	d. 1274		
Peter of Spain	d.1277		
Robert Kilwardby	d. 1279		
Albert the Great	d. 1280		
Boethius of Dacia	d. ca. 1280		
Siger of Brabant	d. 1282/4		
Mechthild of Magdeburg	d. 1282		
John Pecham	d. 1292	Expulsion of the Jews from England by Edward I	1290
Roger Bacon	d. ca. 1292		
Henry of Ghent	d. 1294		
Peter Olivi	d. 1298		
Matthew of Aquasparta	d. 1302	First meeting of French *Estates General*	1302
Martin of Dacia	d. 1304	Death of Pope Boniface VIII	1303
Jean de Meun	d. 1305		

Exploring the Variety of Random Documents with Different Content

Nyt lopetti hän lukemisensa ja vilkasi kysyvästi noihin toisiin.

Oli tultu kohtaan, joka sieti tarkkaa punnitsemista. Mikkel-veli katseli suoraan eteensä; hänen silmissään oli epäilyksen ilme, hänen lempeät kasvonsa olivat sangen vakavat.

Isä puisteli hiljalleen päätään.

"Ne ovat kovia sanoja", lausui hän.

Hans Nielsen nyökkäsi päätään.

"Siinä on Jumalan oma tuomio vääristä ja farisealaisista Jumalan sanan julistajista", vastasi hän.

Nyt puhui veli Mikkel Nielsen.

"Juuri niin on asianlaita", sanoi hän, "ja sen kaikki ymmärtävät, että sinä vastustat sekä pappi Seebergiä että sitä kuollutta kristillisyyttä, jota kirkoissa julistetaan. Mutta mahtaneeko sinun, oppimattoman miehen, asiana olla niin ankarasti hätyyttää oppineita; siitä seuraa vaan se, että he vainoovat sinua ja tekevät sinulle kaikkea vahinkoa, minkä voivat. Siten on tätä ennen tapahtunut, siten tulee kaiketi nytkin käymään."

"Aivan niin käykin", sanoi isä.

Hans Nielsen Hauge katseli isäänsä ja veljeään.

Sitten sanoi hän iloisesti hymyillen.

"Sellaista täytyy olla valmis kärsimään, jos tahtoo palvella Jumalaa täällä maailmassa. Niin on tapahtunut ennenkin; enhän voi odottaa, että minulle tapahtuisi toisin."

Hän istui paikallaan varsin levollisena.

Tuli hetkeksi hiljaisuus. Isä istui kauan ja tuijotti eteensä. Sitten sanoi hän sävyisästi:

"Ei — tosiaankaan ei ole muuta odotettavissa." Ja hän huokasi syvään.

Sitten sanoi Mikkel-veli:

"Sinä joudut vankilaan, Hans!"

Hans katsoi suoraan veljeään.

"Niin tapahtukoon. Kristuksen opetuslapset joutuivat myöskin vankilaan. He kuolivat Jumalan tähden!"

Mikkel Nielsen Hauge nyökkäsi.

"Niinpä niin", sanoi hän, "mutta millä tavalla luulet saavasi toimeen sen, mitä aiot, kun istut vankilassa etkä saa kenenkään kanssa puhua, etkä kenellekään kirjoittaa?"

Hansin kirkkaat, ymmärtäväiset silmät tarkkasivat kysyvästi veljeä.

Hans Nielsen Hauge oli vaiti.

Tämäpä oli väite, jota hän ei ollut ajatellutkaan.

"Eikä kirja siitä tule huonommaksi, jos pyyhitkin siitä pois nuo kovat sanat pappeja vastaan", lisäsi Mikkel.

Hans Nielsen istui epäröivänä.

"Ehkäpä", sanoi hän vihdoin ja alkoi selailla kirjoittamiansa papereita.

Sitten hän taasen vaikeni.

Hiki nousi hänen otsalleen.

Tulisiko hänen, oman itsensä vuoksi ja helpottaakseen työtään, pyyhkiä siitä se, mikä on täyttä ja surullista totta? Tulisiko hänen jättää sillensä se, että papit olivat väärentäneet ja kieltäneet kristillisyyden sisimmän ytimen?

Tahi ehkäpä *hän* ei ollutkaan kutsuttu tuomitsemaan niitä, jotka Jumalan asettama hallitus oli pannut opettamaan Jumalan sanaa maailmassa?

Hän pyyhki hien otsaltaan.

"Ehkäpä", sanoi hän. Ja vähän ajan kuluttua lisäsi hän:

"Saanpa miettiä tätä seikkaa!"

Ja nuo kolme miestä harkitsivat kirjoitusta päivän mittaan tunnin toisensa jälkeen.

— — —

Hans Nielsen Haugelta meni neljätoista päivää ennenkuin hän tuli tästä kohdasta lopulliseen päätökseen. Mutta kun hän vihdoinkin oli tehnyt ratkaisunsa monen valvotun yön taistelun jälkeen, silloin olikin hänessä vakaantunut se päätös, että kaikki saisi jäädä sellaiseksi kuin hän ensin oli kirjoittanut.

"Ethän ole mitään pyyhkinyt?" kysäsi veli häneltä melkeinpä hämmästyneenä.

"En", vastasi Hans Hauge. "Se, mitä kirjoitin, oli vuodatettu sydämestäni ja se oli minun syvintä vakaumustani; sen vuoksi saapi se olla semmoisenaan. Tiedäthän ettei ole hyvä tehdä omaatuntoaan vastaan."

"Tee kuten tahdot", sanoi veli vakavana. "Mutta saatpa sitten myös olla valmis vastaanottamaan yhtä ja toista."

"Olenpa kylläkin valmis", vastasi Hans Hauge ja ojensi kätensä veljelleen. "Ja luulenpa, että tekisit kuten minä, jos olisit minun sijassani."

Silloinpa Mikkel Hauge hymyili.

"Voisipa tosiaankin niin olla", sanoi hän.

* * * * *

Oli kaunis kesäpäivä ennen juhannusta. Tunen pitäjän ja Kristianian kaupungin välisellä tiellä asteli yksinäinen vaeltaja. Hän oli talonpojan puvussa, kädessä oli sauva ja laukku selässä.

Hän käveli nopeasti, tuo muutaman vuoden yli kahdenkymmenen vanha mies. Toisinaan asettui hän lepäämään tien vierustalle, sitten hän taas asteli aika vauhtia.

Kulkija oli Hans Nielsen Hauge, joka oli matkalla pääkaupunkiin, saadakseen kirjansa painetuksi.

Kotoa pääseminen oli ottanut kovalle. Isä oli pyytänyt hänen tarkoin miettimään asiaa ja äiti oli itkenyt; mutta Hans Hauge oli ollut jäykkä.

"Tulee kuulla enemmän Jumalaa kuin ihmisiä", oli hän sanonut.

"Mene sitten Jumalan nimeen", oli isä sanonut. Ja äiti oli pannut eväät laukkuun sen enempiä vastaväitteitä tekemättä. Mutta kun hän oli saapunut portille ja oli sitä juuri aukasemassa, oli Anne-sisar tullut juosten hänen jälkeensä. Hän oli tarttunut Hansin käteen, katsonut myötämielisenä ja kalpeakasvoisena häntä silmiin.

"Jumala olkoon kanssasi, Hans!" oli hän sanonut. "Minä rukoilen joka ilta että sinulle kävisi hyvin."

Ja siitä oli hänen sielunsa saanut erikoista lohdutusta.

Sen vuoksi olivat tien varrella olevat ihmiset hänen ohi kulkiessaan kuulleet laulua; hän oli laulanut ollessaan iloisella mielellä; ja murheellisena ollessaan oli hän laulanut saadakseen mielensä iloiseksi.

— — —

Kello oli noin viiden paikoilla iltapäivällä. Hans Hauge oli kahdentoista aikana lähtenyt kotoa ja oli nyt ehtinyt parin penikulman päähän. Oli aika ruveta syömään ja hän tunsi, että oli tullut nälkä.

Hän istui maantien vieressä olevalle kivelle, otti laukun selästään ja kaivoi ruuan esille.

Avattuaan laukun oli kuin hän olisi saanut salaman iskun. Kirjan käsikirjoitus, joka oli ylinnä laukussa, omassa osastossaan, oli poissa.

Tulikuumana kiireestä kantapäähän etsi hän tarkoin koko laukun, mutta ei löytänyt mitään. Käsikirjoitus oli kuin olikin hukassa.

Hän tunsi kurkussaan kuin tulpan. Hän pani laukun taas selkäänsä ja lähti astumaan, niin väsyneenä ja nälkäisenä kuin hän olikin, takaisinpäin koko neljännespenikulman, tarkoin etsiskellen.

Mutta hän ei löytänyt mitään.

Sitten istui hän pahoilla mielin ja mietiskellen tiepuoleen lepäämään.

Oliko tämä tapaus Jumalan viittaus? Olivatko ne, jotka olivat varottaneet häntä hyökkäämästä pappien kimppuun, kuitenkin olleet oikeassa? Tahtoiko Jumala tällä tavalla estää häntä ryhtymästä toimeensa?

Hän istui kauan tätä miettien. Hänestä tuntui kovalta, että tämä hänen pitkällinen työnsä nyt oli mennyt hukkaan ja mitättömäksi; tämä työ, joka oli tuottanut hänelle niin monta sielun tuskaa ja niin monta valvottua yötä. Mutta nöyrä kun hän oli, taipui hänen tahtonsa siihen, mitä oli tapahtunut, ja hän otti asian Jumalan armollisena sallimuksena, jonka tarkoituksen hän tahtoi koettaa ymmärtää.

Näiden ajatusten lohduttamana päätti hän sitten keskeyttää matkansa.
Hän otti taas eväslaukkunsa esille levollisena ja rauhallisena.

Lopetettuaan ateriansa, lähti hän sivutietä erääseen taloon, jonka omistajan hän tunsi; hänellä ei ollut halua tulla kotiin samana päivänä, ja hän oli sitä paitsi sangen väsynyt pari kolme penikulmaa käveltyään.

Talon isäntä oli kotona ja otti hänet hyvin vastaan. He joutuivat puheisiin hengellisistä asioista ja siten päivä kului iltaan.

Juuri kun he asettuivat syömään illallista, ajoi joku tuntematon mies taloon ja pyysi yösijaa.

"Saathan sen", sanoi isäntä.

Ja mies riisui hevosensa.

Kun hevonen oli saatu talliin ja miehen matkatavarat tuotu tupaan, kutsuttiin vieraskin syömään illallista isännän ja Hans Nielsen Haugen kanssa, joiden ateria oli jäänyt kesken.

Hän kiitti kutsusta ja pani eväspussinsa syrjään.

Mutta ennenkuin hän istui pöytään, aukasi hän eväspussinsa ja otti sieltä esille jotakin.

"Tämän minä löysin tieltä, noin puoli penikulmaa täältä", sanoi hän ja pani tukun papereita sivulla olevan astiakaapin päälle.

Paikallaan istuessaan Hans Nielsen Hauge sävähti. Hän kalpeni huomattavasti ja punastui sitten.

"Minäpä olen juuri kadottanut eräitä papereita", sanoi hän.

Vieras ojensi hänelle paperipinkan.

"Sepä olisi kummallista", sanoi hän.

Hans Nielsen Hauge aukaisi ja luki. — Siinäpä oli hänen oma käsikirjoituksensa.

Hän jäi aivan hiljaa istumaan ja katseli alaspäin.

"Minun nämä tosiaan ovat", sanoi hän hiljaisesti.

Sekä talon isäntä että tuo vieras ihmettelivät. Heidän kummankin mielestä tämä oli ihmeellinen sattuma. Silloin katsoi Hans Nielsen heihin vakavasti.

"Minusta se on Jumalan ihme", sanoi hän. "En uskonut näitä papereita enää ikinä näkeväni."

"Kutsu tapahtumaa miksi tahdot", sanoi vieras; "ihmeellistä se kaikessa tapauksessa oli!"

Ja hilpeän mielialan vallitessa jatkettiin illallisen syöntiä. Mutta kun Hans Nielsen Hauge illalla oli mennyt vuoteeseensa ja hänen laukussaan olivat nuo kalliit paperit, ei hän moneen tuntiin saanut unta. Ajatukset palasivat aina vaan tuohon, näitä papereita kohdanneeseen tapaukseen.

Tämähän oli aivan kuin Jumala erityisesti olisi tarttunut asiaan. Eikö ollut kuin olisi Hän erittäin silmiin pistävällä tavalla antanut viittauksen siitä, että hänen tulisi pysyä aikomuksessaan, kaikesta huolimatta.

Kun hän, lämpimästi rukoiltuaan Jumalalta voimaa seurata ja saattaa loppuun kutsumuksensa, vihdoin asettautui nukkumaan, vallitsi rauha hänen sielussaan, ja hän oli tehnyt varman päätöksen

että tämän käsikirjoituksen hän painattaisi, vaikkapa se maksaisi hänelle kaikki ne kolmesataa taalaria, mitkä hän vuosien kuluessa ahkeruudellaan ja työteliäisyydellään oli säästänyt.

Seuraavana aamuna nousi hän aikaisin ylös, otti jäähyväiset isäntäväeltä ja lähti iloisin mielin astelemaan edelleen Kristianiaa kohden.

Päivä oli kaunis ja auringonpaisteinen ja sää leuto. Hauge tunsi erikoista iloa luonnossa ja erikoista onnea sydämessään, siinä yksin tomuista maantietä kulkiessaan. Hänessä nousi halu kiittää Jumalaa ja rukoilla hänen siunaustaan matkalleen, ja ennenkuin hän itse tiesikään, oli hän seisahtunut, pannut kätensä ristiin ja rukoili nyt kuuluvalla äänellä. Hän oli niin kiintynyt rukoukseensa, ettei hän huomannut, että muuan mies — matkamies, kuten hän itsekin — tuli kävellen ja seisahtui nyt kuulemaan ja katselemaan. Ihminen, joka seisoi keskellä yleistä maantietä ja rukoili kädet ristissä yksin, oli sekä tavaton että kummallinen nähtävyys.

Kun Hauge vihdoin lankesi polvilleen, meni vieras kulkija hänen luokseen ja pani kätensä hänen käsivarrelleen. "Oletko sairas?" kysyi hän.

Hauge, joka oli tullut aivan yllätetyksi, keskeytti rukouksensa ja nousi seisomaan.

"En", sanoi hän hymyillen. "Ruumiini on aivan terve; mutta sielu kyllä tarvitsisi parantelemista yhdestä jos toisestakin."

"Sen kyllä huomaan", vastasi vieras. Hän nähtävästi uskoi, että hän oli tekemisissä mielipuolen miehen kanssa.

"Ehkäpä käy sinun niin kuin minun", sanoi Hauge rohkeasti, "että nimittäin tunnet olevasi sairas Jumalan edessä?"

Mies ei vastannut. He menivät hitaasti eteenpäin.

"Olisipa aika sinunkin ruveta rukoilemaan", lisäsi Hauge. "Ei kukaan tiedä milloin hänen aikansa loppuu, ja silloin se on myöhäistä."

Mies pudisti päätään.

"Ei sinun pitäisi tällä tavalla yksin kuljeskella tiellä", sanoi hän, "sairas kun olet."

"Enhän minä yksin kuljeskele", sanoi Hauge, "Jumala on kanssani."

Toinen katseli Haugea ja puisteli taaskin päätään.

"Sinähän olet järjiltäsi", vastasi hän.

Silloin vaikeni Hauge ja hetken aikaa kulkivat he ääneti tietä edelleen.

Vihdoin seisahtui Hauge.

"Sinä olet ehkä tästä pitäjästä?" kysyi hän mieheltä.

"Olen kyllä."

"Olet ehkä talonpoika?" — Hauge puhui kuin välinpitämättömästi.

"Olen niinkin."

"Sinä, kuten minäkin", sanoi Hauge.

Vieras katseli häntä, mutta ei sanonut mitään. He kulkivat taasen vaiti eteenpäin.

"Sinulla on ehkä talokin?" kysäsi Hauge taaskin.

"On minulla."

Vastaus tuli varmasti ja lyhyesti.

"Onpa sinulla sitten paljon huolehtimista."

Vieras katseli Haugea.

"Niinpä onkin", sanoi hän.

"Laiho on aika hyvää tänä vuonna", jatkoi Hauge. "Se, jolla on paljon rukiita kylvössä, saa oivallisen sadon."

"Eipä se huonolta näytä." Ja taaskin vieras katseli Haugea.

"Rehun saanti on ainakin varma tänä vuonna", sanoi Hauge. "Sitä saadaan sekä paljon että hyvää. Mutta lienee viisainta korjata se nyt. Luulenpa, että kohdakkoin tulee sade."

"Olenpa siten jo tehnyt", sanoi vieras. "Apilas vaatii hyvän kuivattamisen", lisäsi hän vielä.

Hauge nyökäytti päätään.

"Ei pitäisi kenenkään kylvää apilasta yksin", sanoi hän. "Timotei ja apilas yhdessä antavat paremman sadon. Ja tavallisesti saa enemmän maitoakin sekaheinillä syöttäen."

Vieras katseli Haugea ihmetellen.

"Vai niin luulet?" kyseli vieras.

"Olenpa siitä varmakin", sanoi Hauge. "Sen olen kokenut jo usean vuoden aikana."

Vieras mies vaikeni ja ajatteli. Tämähän oli ihmeellinen mies! Joku hetkinen sitten käyttäytyi hän kuin mielipuoli ja nyt puhuu hän viisaammin kuin monet muut yleensä.

Keskustelu yhä vilkastui; se koski talonpojan kaikkia vaikeuksia, kaikkia hänen raskaita toimiaan ja työtään, ja Hans Nielsen Hauge osasi sekä puhua kaikesta tuosta että antaa hyviä neuvoja.

"Kyllä se käy, kunhan vaan pitää hyvää huolta kaikesta" sanoi hän vihdoin. "Se on vaan ikävää, että juuri kun ihminen on huomannut ja saanut kaikki luonnistumaan, tulee kuolema — ja silloin ei ihmisellä ole mitään iloa kaikesta tuosta."

Talonpoika seisahtui ja katseli häntä. Hänen kasvoilleen nousi omituinen levoton ja kummasteleva ilme, mutta hän ei sanonut mitään, vaan käveli eteenpäin.

Hauge käveli hänen sivullaan ja oli hänkin vaiti. Siten kävelivät he monta minuuttia.

Sitten Hauge sanoi:

"Ja silloin voi ainoastaan yksi asia auttaa."

Talonpoika seisahtui ja katsoi häneen kysyvästi.

"Se riippuu siitä, onko ihminen työskennellyt sielussaankin samalla tavalla, peratakseen sen kivistä ja rikkaruohoista kuin peltonsakin. Muutoin jokainen tietää mihinpäin on menossa."

Talonpoika loi silmänsä alas.

"Sinäpä jotakin sanot", virkkoi hän.

"Muuten kaikesta seuraa vaan surkeutta", lisäsi Hauge. "Jos sielussa saa versoa kaikki paha, niin elonkorjuun tullen ovat seuraukset huonot."

He kävelivät yhä eteenpäin.

Talonpoika kulki vaiteliaana.

Hetkisen kuluttua hän seisahtui.

"Pelkäänpä, että on rikkaruohoa jokaisessa", sanoi hän vilkaisten Haugeen.

"Onpa niinkin", sanoi Hauge.

"On mahdotonta saada sitä pois", sanoi talonpoika ja tuijotti eteensä.

"Tahtoisitko siis saada sen pois, jos voisit?" kysyi hän.

"Kukapa sitä ei tahtoisi?" vastasi hän. "Mutta sehän on mahdotonta — ainakin minulle."

Hän käveli eteenpäin ja katseli ajatuksiinsa vaipuneena eteensä.

Hauge kulki mukana. Hänen kasvonsa loistivat ilosta hänen siinä kulkiessaan hiljaisesti hymyillen.

"Sinun pitäisi saada apua", sanoi hän.

Talonpoika hymyili väkinäisesti.

"Apuako!" huudahti hän. "Eihän suinkaan sellaiseen ole saatavissa apua!"

Hauge käveli hänen sivullaan.

"Minullapa on ystävä, jolla on paljon valtaa", sanoi hän; "ehkäpä hän tietäisi neuvon!"

Talonpoika seisahtui taaskin ja katseli Haugea.

"Jumala", sanoi Hauge, jonka siniset silmät kirkastuivat.

Silloinpa talonpoika katsoi alaspäin.

"Vai niin", sanoi hän. "Se mies on sangen kaukana."

Haugen katse lämpeni, hän laski kätensä talonpojan käsivarrelle.

"Eipä niinkään", sanoi hän ja hänen äänessään oli voimaa. "Minä uskon että hän on aivan lähellä!"

Talonpoika kohotti katseensa.

"Mistä sinä sen voit uskoa?" kysyi hän.

"Siitäpä vaan, että tunnen itseni sanomattoman onnelliseksi, ja niin kaiketi on sinunkin laitasi?"

Talonpojan suupielissä väreili hänen siinä seisoessaan.

"En", sanoi hän. "Sielussani tuntuu vaan kipua."

Hans Nielsen Hauge nyökkäsi päällään.

"Niin pitää asianlaidan ollakin. Jumalamme on ruvennut kyntämään sieluasi. Samoin tapahtui minullekin. Oli vaikea taistelu saada sielu kynnetyksi ja kivet sekä rikkaruohot pois kitketyksi; mutta kun sitten Jumala sai kylvetyksi ja kylvö rupesi orastamaan — kunpa tietäisit, minkä ilon se tuotti."

Hans piteli häntä kädestä ja katsoi häntä silmiin.

Toinen katseli alas ja vapautui hiljalleen Haugen kädenpuristuksesta.

"Saatpa nyt jättää minut", sanoi hän. "Minä en enää puhu mitään."

Hän lähti kulkemaan eteenpäin. Hänen kasvonsa olivat mielenliikutuksesta kalpeat.

Hans Nielsen Hauge seurasi vaiti ollen; vierettäin he astelivat edelleen päivänpaisteessa.

Vähän ajan kuluttua seisahtui talonpoika eräälle portille.

"Tähän minä menen", sanoi hän.

"Vai niin", sanoi Hauge. "Tämä on kaiketi sinun talosi?"

"Niin on", sanoi talonpoika ja katseli talon rakennuksiin päin.

"Sepä on kaunis talo", sanoi Hauge. "Sen omistaja tulee hyvin toimeen."

"No, jotakuinkin", vastasi talonpoika. Hän oli kädellään jo tarttunut portin hakaseen lähteäkseen.

Silloin meni Hans Nielsen Hauge suoraan hänen luokseen ja ojensi hänelle kätensä.

"Hyvästi, siis!" sanoi hän.

"Hyvästi!" sanoi mies. "Ehkäpä vielä tavataan."

"Jumala suokoon, että tapaisimme toisemme, kun hän kutsuu meidät täältä", sanoi Hauge. "Silloinpa olisimme me kumpikin iloiset."

Hän kääntyi mennäkseen.

Silloinpa talonpoika hellitti hakasen ja tuli Haugea kohden.

"Mitä tulee minun tehdä siihen päästäkseni?" kysyi hän.

Silloinpa Hauge hymyili.

Hän pani kätensä talonpojan käsivarrelle ja sanoi:

"Tulehan nyt, niin saamme miettiä keinoa siihen."

He menivät yhdessä eteenpäin. Talonpoika kyseli ja Hauge vastaili, ja mitä pitemmälle he kävelivät, sitä innokkaammaksi kävi keskustelu; talon toisensa jälkeen he sivuuttivat sitä huomaamattaankaan; yhä valoisammaksi kävi tuntemattoman talonpojan kasvojen ilme. Hän oli tavannut maailman ihmeellisimmän

miehen ja oli saanut tuulahduksen sellaisesta ilosta, jota hän ei aikaisemmin ollut tuntenut, eikä hän aikaisemmin ollut tietänyt sellaista iloa maailmassa löytyvänkään.

Vihdoinkin, kauan puheltuaan, olivat he puhelleet loppuun saakka ja kävelivät hetkisen aivan vaiti.

Silloinpa talonpoika säpsähti.

"No jopa nyt jotakin!" sanoi hän ja katseli ympärilleen. Hän oli kävellyt koko penikulman kotoaan.

Silloin hymähteli Hans Nielsen Hauge.

"Tuostapa näemme", sanoi hän. "Siten käy, kun joutuu tekemisiin Jumalan kanssa."

Sitten he erosivat ja Haugen täytyi luvata käydä talossa takaisin tullessaan.

"Saanpa sitten nähdä, miten pitkälle olet päässyt kyntämisessä ja kivien raivaamisessa", sanoi hän leikkisästi. "Ehkäpä minulla sitten on mukanani kylvöä varten jyviäkin."

Ja nämä kaksi pienviljelijää lähtivät kumpikin omaa tietänsä.

* * * * *

Tuolla kulkee mies laukku selässä Egeberg-tietä Kristianiaa kohden. Hän seisahtuu äkkiä ja katselee epäröiden kaupunkia; sitten hän taas lähtee kulkemaan.

Kulkija on Hans Nielsen Hauge.

Tämä rohkea talonpoika, joka eilen, täynnä uskoa ja luottamusta Jumalaan ja omaan oikeaan asiaansa, oli julistanut Jumalan sanaa muille, oli tänään suurimmassa sielun hädässä. Nähdessään kaupungin monine rakennuksineen ja torneineen oli hänet vallannut selittämätön kauhu! Mitä oli hänellä, tuntemattomalla talonpoikaispojalla, tekemistä tuolla maan suurten ja voimallisten keskellä? Mitäpä voisi hän yleensä saada aikaan, ja miten saisi hän aikaan sen, mitä halusi?

Ehkäpä kirjanpainaja, nähtyään hänen käsikirjoituksensa, kieltäytyisi sitä painattamasta, esivaltaa peljäten. Ehkäpä hän ilmiantaisi hänet piispalle ja sitten hänet vangittaisiin eikä hän saisi mitään toimeen. Hänelle tulisi käymään aivan niin kuin hänen veljensä oli ennustanut!

Hans Hauge oli ponnistellut tällaisia ajatuksia vastaan.

Eikö Jumala ollut selvästi osottanut, että hänen kirjansa olisi painatettava? Ja eikö hän juhlallisesti ollut luvannut itselleen, että hän tulisi uhraamaan kaikki seuratakseen tätä Jumalan selvää sormenosotusta? Tapahtukoon siis mitä hyvänsä; hänen olisi kärsittävä, mitä Jumala hänen kannettavakseen panisi.

Tämän päätöksen lohduttamana oli hän kulkenut eteenpäin; mutta pian tulivat nuo kiusaavat ajatukset uudestaan toisessa muodossa.

Hänestä tuntui kuin olisi sisällinen ääni kysynyt:

"Mitä sinulla on tekemistä kirjoittamisen, rankaisemisen ja muitten opettamisen kanssa?"

"Jumalan sana käskee siihen", vastasi hän itselleen.

"Niin, opeta siis hiljaisuudessa — muusta ei ole mitään hyötyä", sanoi sisäinen ääni hänessä.

"Ei mitään hyötyä, ei mitään hyötyä", lausui hän uudelleen sisällisesti.

Suuri raskasmielisyys ja väsymys valtasi hänet. Hän kulki kuin unessa. Ja äkkiä hänen sieluunsa meni kuin kuolon tuska. Ehkäpä koko meidän elämämme on vaan uni! Ehkä on valhetta ja ihmisten keksintöä kaikki, mitä Jumalan sana opettaa. Ehkäpä ihmisellä ei olekaan kuolematonta sielua, vaan on hän kuin eläinkin maan päällä, hän elää kuin eläin ja kuolee kuin eläin ja pyyhitään pois ikuisiksi ajoiksi! Ei ole ehkä helvettiä, ei ikuista autuutta! On vaan elettävä ja nautittava täällä maan päällä. Sitten on kaikki lopussa, lopussa.

Hans Nielsen Hauge hikoili tuskan hikeä, tietä kulkiessaan. Puut ja rakennukset olivat kuin pitkänä kujana hänen silmissään ja ehtimiseen oli hän takanaan kuulevinaan kolkon äänen, joka kaukaa huusi:

"Käänny takaisin ja mene kotiin!"

Äärimmäisessä hädässään huusi hän kovalla äänellä:

"Mene pois minun tyköäni, saatana! Auta minua Herra Jumala!" Sitten tuupertui hän lopen väsyneenä tien varrella olevalle kivelle ja jäi siihen pitkäksi aikaa istumaan.

Kun hän siitä nousi, oli hänen henkensä voittanut. Hän tunsi mielensä levolliseksi — se oli hiljaista harkittua lepoa aivan kuin olisi hän tehnyt tilin elämän kanssa ja valmistautuisi kuolemaan.

Uskoen tehtäväänsä meni hän nyt rohkeasti tuohon tuntemattomaan kaupunkiin ja kysyi ensimäiseltä vastaantulevalta, missä kirjapaino oli.

No, olihan se Raatihuoneen kadun varrella, aivan yliopiston kirjastorakennuksen ja hotelli d'Angleterren vieressä.

Hauge kyseli tavan takaa, päämääräänsä päästäkseen, ja pian seisoi hän, sydämen kuuluvasti pamppaillessa, Raatihuoneen kadun varrella olevan Jens Örbeck Bergin kirjapainon ulkopuolella.

Hän tarttui varovasti oven ripaan ja astui sisälle.

"Hyvää päivää ja Jumalan rauhaa!" sanoi hän melkein vapisevin äänin.

Kirjanpainaja Berg, joka itse oli saapuvilla, seisoi pöydän ääressä, joka oli Raatihuoneen kadulle päin olevan ikkunan vieressä ja selaili joitakin papereita.

Hän katseli silmälasiensa yli Haugea.

"Ei", vastasi hän. Hän oli heti havainnut, että tulija oli talonpoika; ne tulivat usein tuoden lauluja ja muutakin painettaviksi, mutta niillä ei koskaan ollut millä maksaa.

Kirjanpainajan terävä vastaus vaikutti Haugeen kuin isku vasten suuta. Hän jäi seisomaan oven suuhun aivan puhumattomana. Hän katseli ujosti ympärilleen ja oli vaiti. Kirjanpainaja Berg katsahti taasen tuohon nuoreen talonpoikaan.

"Emme me painata sellaista", sanoi hän. "Eikä minulla muuten ole aikaakaan sinun kanssasi enää puhella."

Hän kokosi paperinsa, pisti ne taskuunsa ja meni ulos.

Hauge jäi vielä seisomaan nuorten miesten keskelle, jotka seisoivat ja latoivat käsikirjoituksia, jokainen kirjasinlaatikkonsa ääressä.

Ei siinä paljonkaan puhuttu. Nuorukaiset vilkasivat häneen tavan takaa ja hymyilivät.

Kun Hauge oli vähäisen päässyt entiselleen, otti hän esiin kirjoituksensa.

Lähinnä oleva nuorukainen katseli kirjoituksia kauempaa.

"Sinulla taitaa olla viisuja?" kysäsi hän sitten.

Hans Hauge puisteli päätään.

"Eivät ne sellaisia ole", vastasi hän.

Nuorukainen tuli latomalaatikoltaan hitaasti laahustaen Haugen luo.

"Saanko katsoa", sanoi hän.

Hauge antoi hänelle kirjoituksensa.

Nuorukainen luki päällekirjoituksen:

"Mietelmiä maailman huonoudesta, laatinut 5 luvuksi ja lyhyesti kirjoittanut vähän kokenut ja vähän kirjanoppinut nuorukainen Hans Nielsen Hauge Rolfsöstä Tunen pitäjästä."

Nuorukainen luki tämän puoliääneen.

"Tämä taitaa olla hauska kertomus tahi rakkausjuttu", sanoi hän.

Hans Hauge punastui mielipahasta.

"Saatpa uskoa että se on hauska juttu", sanoi hän.

"Mutta rakkauskirja se tavallaan voi olla."

Nuorukainen rupesi selailemaan. Hän luki sieltä ja täältä. Mutta sitten hän lopetti ja ojensi käsikirjoituksen takaisin Haugelle.

"Tämähän on jumalinen kirja", sanoi hän. "Sitä ei kannata painattaa.
Eihän kukaan sellaista osta."

Haugen siniset silmät välähtivät.

"Luulin eläväni kristityn kansan keskellä", sanoi hän ja hänen äänessään oli omituinen sointu, jonka kaikkien täytyi huomata ja ymmärtää.

Kirjanpainaja-nuorukainen hymyili.

"No niin, sinä olet nyt kirjapainossa", vastasi hän.

"Niinpä olenkin", vastasi Hauge, "ja juuri täällä kaiketi on saatavissa apua Jumalan sanan levittämiseksi!"

Hän oli pannut käsikirjoituksensa taskuunsa.

Latoja ei vastannut heti. Hän katseli toisia, jotka hymyilivät.

"Täytyyhän jokaisen elää", vastasi hän. "Eihän voi painattaa sellaista, jota ei kukaan osta."

Hauge oli lämmennyt.

"Aivan niin, sinä olet oikeassa", sanoi hän. "Täytyy kunkin elää. Ja johtuupa suuri edesvastuu painattaa sellaista, joka houkuttelee kansaa hukkaamaan sekä sielunsa että ruumiinsa ja unhottamaan, että löytyy sellaistakin, jota kutsutaan ijankaikkiseksi elämäksi — tahi ijankaikkiseksi kuolemaksi. On synti ja häpeä, että sellaista painetaan ja myydään."

Ei kukaan vastannut. Latojat seisoivat latomalaatikkojensa luona ja tekivät työtään.

Mutta vähän ajan kuluttua sanoi se latoja, joka oli puhunut Haugen kanssa:

"Etpä sinä näytä olevan pelkuri."

Hän ei katsonut Haugeen.

Hauge seisoi nyt levollisena. Oli kuin kaikki epäilys ja pelko olisi poispyyhitty.

"En ole", sanoi hän. "Sen, joka tekee oikein, ei tarvitse mitään peljätä. Muuten minulla on se, joka auttaa, jos hätä tulisi."

Nuorukainen katsoi häneen.

"Vai niin, kuka se on?" kysäsi hän. Häneen pälkähti ajatus, että Hauge ehkä oli jonkun Kristianian mahtavan herran lampuoti.

"Jumala", vastasi Hans Nielsen Hauge värähtämättä ja silmiään nuorukaisesta kääntämättä.

Tämä tuli omituisen näköiseksi kuultuaan Haugen sanat.

Hän yritti hymyillä.

"Eihän se ole huono ystävä", sanoi hän.

"Eipä ole", vastasi Hauge. "Se mies olisi hyvä olemaan ystävänä yhdelle ja toisellekin."

He katselivat toisiaan, eikä kukaan vastannut.

Sitten sanoi vihdoin se, joka seisoi lähimpänä:

"Saatpa tulla huomenna puhumaan kirjanpainajan itsensä kanssa; häntä ei voi enää tänään tavata."

"Aivan siten on Jumalammekin laita", vastasi Hauge. "Voipa tulla se päivä, jolloin hän ei ole tavattavissa. On parasta pitää varansa."

Sen sanottuaan hän lähti.

"Sepä oli kummallinen mies", sanoi latoja toisille.

Toiset hymyilivät.

— — —

Seuraavan päivän aamuna ennenkuin kirjanpainaja Jens Örbeck Berg vielä oli tullut konttoriinsa, tuli Hans Nielsen Hauge takaisin.

"Ei ole", vastasi pari latojaa hänen kysymykseensä. "Saatpa tulla takaisin illalla. Mestari ei ole tänään päivällä tavattavissa."

Hauge meni.

Illan suussa tuli hän kolmannen kerran.

Silloin oli latomossa vaan yksi ainoa nuorukainen, sama, jonka kanssa hän oli eilen puhunut.

"Eipä olisi hyvä, jos Jumala olisi niin vaikeasti tavattavissa kuin kirjapainon mestari täällä", sanoi Hauge.

Nuorukainen nauroi.

"Mutta minusta hän nyt ei kuitenkaan pääse", jatkoi Hauge. Hän otti esille käsikirjoituksensa ja alkoi selailla sitä.

Nuorukainen seisoi ja katseli.

Hauge istui siellä olevalle puutuolille.

"Kirjan täytyy tulla painetuksi, vaikkapa itse sen latoisin", sanoi hän ja hymyili.

"Saisitpa sitten käydä opissa", sanoi nuorukainen. "Sepä kestäisi monta vuotta."

"Mikäpä muu auttaisi", sanoi Hauge. Hän selaili taaskin ja luki.

"Sinä olet täällä luottamusmies, kuten huomaan", sanoi hän ja katsoi lempeästi latojaan. "Ehkäpä sinä voisit antaa minulle neuvoja yhdessä jos toisessakin."

Nuorukainen ei vastannut.

Sitten Hauge nousi ylös, meni pöydän luo ja ojensi nuorukaiselle käsikirjoituksen.

"Luehan tuosta", sanoi hän. "Luuletko olevan vaarallista painattaa sellaista."

Latoja luki. Se oli juuri eräs niistä kohdista, joissa oli hyökkäyksiä papistoa vastaan ja jonka hänen veljensä oli kehottanut pois pyyhkimään.

Latoja luki kauan. Vihdoin nosti hän silmänsä.?

"Sinäpä olet sotainen mies", sanoi hän.

"Täytyyhän olla sotainen siinä, missä on kysymys totuudesta ja oikeudesta", vastasi Hauge.

Latoja katsahti häneen ja katseessa oli jotakin ihailua.

"Aivan niin", sanoi hän. "Jos se on totta, niin on se totisesti myös sanottava."

"Totta se on", sanoi Hauge lämpimin äänin, "ja sanottava se on, vaikkapa sitten joutuisin kuritushuoneeseen siitä!"

Latoja hymyili.

"Olet sotainen mies", sanoi hän uudelleen. "En muuten luule, että siitä mitään vaaraa koituu. Ethän ole mitään nimiä maininnut, etkä ketään erikseen syyttänyt; jos joku vaatisi sinulle rangaistusta, niin täytyisi hänen myöntää olevansa syyllinen siihen, josta sinä pappeja olet syyttänyt, mutta sitäpä en usko kenenkään tahtovan tehdä."

Hän ojensi Haugelle käsikirjoituksen.

Hauge tuli sangen iloiseksi nuorukaisen sanoista.

"Siinäpä sinä totisesti olet oikeassa", virkkoi hän. "Sinä siis uskot, että saan sen kuitenkin painetuksi."

Nuorukainen katseli muualle.

"Tulehan uudelleen huomenna, niin tapaat itse mestarin", vastasi hän vältellen. "Kirjain painaminen tulee kalliiksi", lisäsi hän vielä.

"Niinpä asianlaita lienee", vastasi Hauge ja meni. Seuraavana päivänä seisoi hän taasen kirjanpainaja Bergin latomossa. Berg oli itse saapuvilla ja tervehti varsin ystävällisesti Haugea, tämän tullessa.

Hauge uudisti nyt kysymyksensä saisiko hän kirjansa painetuksi. Kirjanpainaja vilkasi siihen nuorukaiseen, joka eilen oli puhunut Haugen kanssa.

"Saanko nähdä käsikirjoituksen", sanoi hän ja ojensi kätensä.

Hauge antoi sen hänelle.

Berg istui kauan ja selaili, oli lukevinaan ja selaili taaskin.

Latomossa oli sangen hiljaista; kuului ainoastaan hiljaisia kolahduksia kirjasinten sattuessa ladontahakoihin. Hauge tunsi sydämensä pamppailevan. Nyt hänen kohtalonsa ratkaistaisiin.

Vihdoinkin laski kirjanpainaja käsikirjoituksen pöydälle, meni jo mainitun nuorukaisen luo ja puhui kuiskien hänen kanssaan pari minuuttia.

Hauge tunsi toivonsa nousevan.

Nyt kääntyi kirjanpainaja ja tuli hitaasti Haugen luo.

"Kyllä", sanoi hän. "Käy laatuun saada se painetuksi; mutta — se tulee maksamaan aika tavalla."

Haugessa tuntui ilon värähdys; mutta samalla kertaa nousi hänessä salainen pelko: ehkäpä se maksaisikin paljon enemmän kuin mitä hän omisti tahi voisi hankkia.

Kirjanpainaja vilkasi taasen nuorukaiseen.

"Kuinka paljon?" kysyi hän sävyisästi.

"No, kolmekymmentä riksiä vähintäin", vastasi hän.

Hauge henkäsi helpotuksesta. Mutta liikemies kun hänkin oli ja oli saanut kokea sitä petkutusta, jota talonpoikiin nähden harjoitettiin, ei hän ollut mitään huomaavinaan.

"Sepä on kovin kallista", sanoi hän.

Jens Örbeck Berg asettautui kovin vakavaksi.

"On tosiaan kallista painattaa kirjoja", sanoi hän ja meni takaisin pöytänsä luo, missä käsikirjoitus oli. Hän siirteli sitä.

Hauge seisoi hetkisen.

"Eikö kävisi laatuun tehdä se kahdestakymmenestä riksistä?" kysyi hän.

Kirjanpainaja ravisteli päätään.

"Ei käy laatuun", sanoi hän ja vaihtoi taasen silmäyksen nuorukaisen kanssa. "Mutta jos sinulla on vähän rahoja, niin olkoon menneeksi kahdestakymmenestäviidestä."

Hauge, joka pelkäsi että asia raukeaisi, jos hän enemmän tinkisi, suostui.

"Niinpä niin", sanoi hän. "Eihän siinä muu auta. Täytynee maksaa kaksikymmentäviisi riksiä."

Kirjanpainaja nyökäytti päätään.

"Onko sinulla rahat mukana?" kysyi hän.

"Ei ole", vastasi Hauge. "Tahdotko etukäteen?"

"Tahdon", sanoi Berg. "Ainakin puolet. Se on tapana, kun olemme tuntemattoman kanssa tekemisissä."

"Niinpä niin!" Hauge otti esille lompakkonsa ja maksoi 13 riksiä. "Saatpa kirjoittaa kuitin", sanoi hän.

Jens Örbeck Berg kirjoitti, otti vastaan rahat ja antoi kuitin Haugelle.

Silloinpa hymyili Hans Nielsen Hauge.

"Nythän minä uskon sinua paremmin kuin sinä minua", sanoi hän. "Sinä saat kaikki, mitä minä olen kirjoittanut ja kaikki mukana olevat rahani; minä saan vaan sanasi. Mutta eihän siitä vaaraa. Jumala tuntee meidät molemmat. Hänen kanssaanhan meidän kuitenkin on lopputili tehtävä."

Kirjanpainaja Berg ei tähän mitään vastannut.

Hän lukitsi rahat ja käsikirjoituksen pöytälaatikkoonsa.

Sitten Hauge lähti tyytyväisenä hyvin toimitettuun tehtäväänsä.

* * * * *

Taaskin vaeltaa mies Kristianian ja Tunen pitäjän välisellä tiellä. Hänellä on laukku selässä, mutta siinä ei ole muuta kuin evästä sen verran, että se riittää, kunnes hän ehtii kotiin. Ja kallisarvoinen käsikirjoitus on tuolla suuressa, vieraassa kaupungissa. Samoin kaikki hänen rahansa. Ja Hans Nielsen Hauge tuntee taasen sielussaan samaa levottomuutta ja epävarmuutta kuin ensi kerran, nähdessään kaupungin rakennukset ja tornit.

Samoilla paikoilla, missä hän mennessään oli taistellut kovan taistelunsa epäuskoa ja kuolemanpelkoa vastaan, ahdistivat kiusaukset taaskin häntä.

Kuka oli hän, Hans Nielsen Hauge? Pieni matonen rajattoman suuressa maailmassa, matonen, joka tänään eläisi ja huomenna ehkä katoaisi pois!

Mikä varmuus oli hänellä ijäisestä autuudestaan?

Mistä tiesi hän, ettei Jumalan sana ollut ihmisten keksintöä? Ehkäpä sellaisten, jotka tahtoivat että kaikkien muiden tuli uhrata, olla puutteessa ja kärsiä tässä maailmassa, jotta heillä itsellään olisi hyvä olla ja saisivat nauttia kaikkia tämän maailman iloja täysin mitoin ja rajattomasti?

Häntä puistatti kylmä väristys. Ehkäpä hän olikin mielipuoli, joka kulki eksyksissä ja houkutteli muita tekemään samoin!

Hän rukoili äänekkäästi Jumalaa hädässään; hän huudahti: mene pois minun tyköäni, saatana! Mutta kiusaukset eivät tahtoneet häntä jättää. Epätoivoissaan ja surussaan poikkesi hän tieltä metsään. Ehkäpä suuresta luonnosta olisi lepo löydettävissä. Tahi ehkäpä kuolema hänet tapaisi.